

Berättelse öfver en resa till Hertsby hemman.

Den 21 December 1787 klockan tio förmiddagen foro Hr Cardon och jag från Östanå till Hertsby. Vi togo vägen om Skalletorpet under Östanå öfver Askesta backen, kommo ned på Lovsiön foro genom Wira Bruk och öfver Wirsiön förbi Båtsmans bostället Skunkudden samt Söder Ede torp och Söder Ede Bondehemman under Mälby, öfver Söder Ede ängen och kommo till Rumsättra Sågen, samt derifrån till Rumsättra Siön, där Rumsättra bönderna drogo not, men fingo litet Fisk;

Skrattbyn

Sedan foro vi genom Skrattbyn som är 1/2 Bondehemman under Tuna, Baron Fleetwood tillhörigt, hvilket han köpt af Gref. Meijerfeldt. Vi kommo sedan ned på Hexarby Siön, der vi sågo Hexarby hemman äfven 1/2 mantal som förr hört under Östanå, men nu lyder till Tuna, sedan Baron Fleetwood köpt det af Gref. Meijerfeldt. Vi sågo det på långt håll. Vid samma siö låg Hertsby torp på samma land som Hertsby hemman, hvarföre torparen som har det, gör dagsverken till Mälby. Vi foro up till torpet talte med torparen, låto hästarna bida och gáfvo dem bröd. Sedan följde torparen med oss öfver skogen och viste oss trån som han har huggit at bränna kohl utaf uti kohlmilstaden. Tråna voro gamla och torra af Gran och Tall.

Hertsby hemman

Derifrån kommo vi ned på Storsiön foro öfver HertsbySkog, sågo bara den kohlmila och kommo kl. 2 till Hertsby hemman. Men bonden var intet hemma, utan hade farit till Mälby med löf, som han gifver till skatt. Vi besågo alle husen vid Hertsby som voro några nya och några gamla. Hertsby hemman är 1 mantal frälse under Mälby, ligger i Gars Soken 1 mil från Mälby. Bonden gör 24 läster kohl samt 400 kärvar löf alla år till Mälby. Hertsby hemman ligger vackert mellan åker och äng samt sjö och skog; men har ingen landsväg til sig, så at man om sommaren ej kan komma dit om man ej vil gå som är mycket besvärligt. Ifrån Hertsby kommo vi på sjön Hartsen, där vi träffade bonden på Hertsby som kom tillbaka ifrån Mälby. Vi talte något med honom, och bad honom säga, oss vägen till Sättermossa bondehemman. Han gjorde det, och vi skildes honom, foro förbi , Pankbyn, Gunbyn, Nybyn och Starbyn som äro bondehemman, hvilka tilförende lydt under Östanå, men nu höra under Tuna och Baron Fleetwood, sedan Gref. Meijerfeldt såldt dem till honom. Dessa hemman hafva ganska mycket stora skogar och Sågtimber, Byggningstimber, kohlverke och Ved. Det var stor skada at Gref. Meijerfeldt sålde bort dem från Östanå, ty Östanå har väl behöft skogen, som och alla de dagsvärken som bönderne kunde göra. Vi kommo sedan ned på Långsiön som är en mil, men ganska smal och går till Garskyrka.

Sättermossa skog

Vi foro öfver siön förbi skogar som höra till Tuna, samt Brollsta, som Baron Strömberg äger, och vi kommo till Sättermossa Skog som var mycket tät och hade sågstockar och timberstockar som voro mycket stora, samt foro förbi Sågen, där bonden på Sättermossa alla Höstar och Vårar sågar bräder och plankor för betalning, som han får behålla, ty han hafver ganska litet åker och äng vid Sättermossa äfven foro vi förbi kohlmilstaro, där bonden bränner kohl som han alla år skal gifva till Östanå

Sättermossen

Vi framkommo till Sättermossa bondehemman som var ganska väl bygd med ny husbyggning, att bo samt Stall, Fähus, Lador, Loge och bodar. Äfven hade bonden ganska vackra och rena rum samt hustru och piga vora mycket höfliga och rena. Men bonden var ej hemma, utan han hade gått till skogen, at skaffa tunnband, som skulle sitta ikring et stort kar. Pigan tog et vallhorn, som brukas, när man går vall med kreaturen om sommaren, och tutade, at bonden skulle höra och komma hem. Där var äfven en stor vallhund, som hade järnband ikring halsen med vassa taggor, hvilken alla somrar följer med boskapen i vall på skogen, der de gå och beta, för at agta boskapen för vilddjuren som vargar at de ej skola skada kreaturen.

Vargar

Bondhustrun berättade oss, at förleden höst då kreaturen gingo vall på skogen, hafva vargarna kommit och angripit en ko, då pigan som följt kreaturen blifvit rädd och sprungit bort, men vallhunden har sprungit på vargen och bitit honom i benen, ryggen och halsen, så at vargen måste släppa kon och springa til skogs, då han den länge förföljt den och skällt. Om aftonen blef hon den ganska glad, at alla boskapskreaturen kommo hem, ty hon trodde, at vargarna hade bitit ihjäl et eller flere boskapskreatur. Vi åto middag på Sättermossa, färskt smör och färskt bröd, stekt fläsk och stekt fisk, brödet var ganska godt, det var bakat af ärtmiöl och vetemiöl tillsammans. Bonden kom äfven hem, medan vi åto; han hade hört pigan som tutat i vallhornet. Kl:tre foro vi ifrån Sättermossen som var ganska vacker ställe, och vi kommo till Sättra by som är 2. mantal skattehemman som ligger under Östanå och som ganska många bönder bebo, och alla år gifva Söta Far ränta, samt göra dagsverken vid Östanå då gödsel utköras, vid höbergningen samt när det sås.

Ahlmora Siön

Därifrån kommo vi på Ahlmora Siön, foro vi öfver några små ängar och kärr samt kommo fram till Punskog som är 1/2 mantal skatte under Mälby som fyra bönder bebo. Foro öfver deras gården förbi Riala prästgård och Riala kyrka och kommo till Uddeby som är 1 helt mantal skatte under Mälby. I Uddeby äger Fru Hagrell som är enka, efter Comministern Hagrell som var i Kulla 1/4 mantal och hon bor där. Vi gingo in och hälsade på henne. Hon hade en liten byggning som var rödfärgad med et stort kök och 2 kamrar, men det såg illa ut i rummen, ty hon har många barn och hon är ganska fattig. Därifrån foro vi till Lundby som är 1/2 mantal frälse under Mälby, och hvarpå tvenne bönder bo som göra dagsverken vid Mälby samt gifva kohl till Vira Bruk. Vi gingo litet in och hälsade på dem, samt besågo alla hus och byggningar, hvaraf några voro nya och några gamlere. Sedan foro vi til Bärby som är 1 helt mantal frälse under Mälby, hvarpå 4. bönder bo som göra dagsvärken vid Mälby samt kohl til Vira bruk. Vi gingo och hälsade på dem, då vi sågo gossen som Herr General Direkteuren af Storell (?), Söta Mor och jag har stått fadder åt för tvenne år sedan, och som heter Olof Philip efter Hr General Direkteuren och mig. Her General Direkteuren förlöste äfven hans mor som var ganska siuk och svag. Jag har intet gifvit gossen faddergåfva, men framdeles skall jag göra det. Gossens far skötte och /arssade (?)/ bäst sit hemman, men de andra 3 bönderna voro vårdslöse och försummelige intet brukade åker och äng väl, gjorde intet sina skyldigheter til Mälby, så at Befallningsman Molin har upsagt tvenne af dem at flytta bort.

Demmingen

Därifrån foro vi hem öfver siön Demmingen, Bärby, Skogen, förbi Bråttmora hemman som smeden Bertram äger, och är skatte under Mälby, Kusboda hemman, som

? Helin äger, Laggbacken, som är torp under Mälby, kommo på Largsjön, foro förbi nya Dammen och kanalen mellan siöarne Largen och Wiren, förbi Morkullboda och Bergsiö som är 2 torp under Mälby, foro öfver Virsiön igenom Vira bruk öfver Lovsiön förbi Kulla kyrka, och kommo kl: half åtta hem till Östanå.

Kommentarer till reseberättelsen från 1787

Östanå ägdes av Axel Wrede Sparre (1708 - 1772) från 1712 till hans död 1772. Han förvärfvade under den tiden gårdarna i Skogsroten. Genom arv gick Östanå vidare till dottern Louise, gift Meijerfeldt. De sålde Östanå 1782 till släkten Hebbe. Hebbes har därefter genom arv ägt det ända in i vår tid. Simon Bernhard Hebbe (1726 - 1803) köpte 1783 även Mälby och år 1800 slog han samman de två godsens och bildade fideikommisset.

Enlig Harald Skoglund (i *Garnsbygdens historia*) har gårdarna i Skogsroten oavbrutet tillhört Östanå sedan de förvärfvades under första halvan av 1700-talet. Det stämmer inte med det som skrivs i den reseberättelse som finns bevarad på Östanå.

Den 21 december 1787 "*foro Hr Cardon och jag från Östanå till Hertsby*" lyder de inledande raderna i berättelsen. Vem "jag" är framgår bara indirekt i texten genom att han är barn till paret som nu äger Östanå, "Söta far" och "Söta mor" som de kallas. Att det är en han framgår vid besöket i Bergby i Riala där det står att han stått fadder till ett barn som "*heter Olof Philip efter Hr Gen: Direktøren och mig*". Paret besöker under dagen nästan alla gårdar i Roten och slutligen även några ställen vid Sättra, Allemora och Riala. Skribenten redogör för vilka som äger de olika gårdarna. Exarby, Skrattby, Pankby, Gunby, Nybyn och Starby ägs enligt författaren av "*baron Fleetwood på Tuna*". De var "*stor skada att Gref Meijerfeldt sålde bort dem från Östanå*", skriver han.

"Tuna" är den gård i Österåker som har sitt ursprung i det gamla biskopssätet Biskopstuna. Enligt *svenskaherrgardar.se* skrivs fänriken och friherren Erik Johan Fleetwood (1752 - 1838) och maken Eleonora Ulrika Baas (1756 - 1799) på Tuna "1782 (omkring) - 1789". Samtidigt står Fredrik Åkerhielm (af Margretelund) och hans sterbhus som *ägare* till Tuna från 1770 till 1811 då en annan Åkerhielm tar över. Det framgår inte vilken roll Fleetwood har på Tuna, var han arrendator? Det står också att han och hustrun är på Tuna från "*omkring 1782*", dvs samma år som Hebbes köpte Östanå. Om det nu var Fleetwood som köpt gårdarna av Meijerfeldt bör "omkring" tolkas som att han var något tidigare än 1782 på Tuna.

Kanske var det så att greve Meijerfeldt sålt av nämnda gårdar till Fleetwood och därefter har den nye ägaren på Östanå (Hebbe) köpt tillbaka dem? Nämnas kan också att det enligt ägarlängden i *svenskaherrgardar.se* egentligen var Meijerfeldts hustru som genom arv ägde Östanå.

Johan August Meijerfeldt (1725 - 1800) kom till Östanå genom gifte med en av Axel Wrede Sparres döttrar. Det står inte så mycket i uppslagsverken om honom men desto mer om hustrun Louise Augusta Meijerfeldt, född Sparre af Sundby (1745 - 1817) som var "*beundrad för sin skönhet och charm*" och var gunstling vid hovet. I artikeln om henne i Wikipedia nämns att maken "*år 1784 så svårt hade misskött sin ekonomi*" att man ville sätta honom under förmyndarskap. Kanske var det förklaringen till att han först sålt av gårdar till baronen på Tuna och därefter hela Östanå till Hebbes?

Även personnamnen i reseberättelsen leder till en del frågor. Den Hebbe som 1782 köpt Östanå hette Simon Bernhard och jag har inte hittat något ytterligare namn på

honom. Han hade tre barn, en son som dog efter två dagar, en dotter som hette Christina (1762 - 1841, gift Fredenheim, hon ärvde enligt testamentet Östanå fideikomiss) och en dövtum son som hette Philip Bernhard (1764 - 1834), han ärvde Tynnelsö slott i Sörmland). Denne hade i sin tur en son som också hette Philip, Johan Filip, men han var född först 1806 så han är därmed ute ur leken. Den ene resenären var då Philip Bernhard men vem den andre, "*Herr Cardon*", var förblir oklart. Det finns en vallonsläkt Cardon som invandrade till de Geers Finspång varav några så småningom hamnade i Stockholm som tobakshandlare och sönerna blev konstnärer; kanske var det någon ur den familjen som gästade Östanå? Enligt Svenskt biografiskt lexikon (och nuvarande ägare, familjen Boström), ska "*ett par av hans* (Philip Bernhards) *kulturhistoriskt intressanta dagböcker finnas på Östanå*"; det talar för att han var dagboks författaren.

I berättelsen förekommer många gårdsnamn, några kräver en förklaring.

Skalletorpet under Östanå = ?

Askesta backen = ?

Båtsmans bostället Skunkudden = Kan vara det som idag heter Solbaddet och ligger vid Virens västra strand. Enligt 1872 års generalstabskarta fanns då ett eller två båtsmanstorp på platsen (två hus är inritade på kartan). Ett av dem kan i så fall vara Skunkudden och det andra det Söderede torp som flyttats hit.

Söder Ede torp = Enligt Bengt Selin, boende i Söderede, ska Söderede torp ha varit ett båtsmanstorp som flyttats till den plats som idag heter Solbaddet.

Rumsättra Sågen = Låg vid utloppet ur Rumsättrasjön.

Hexarby = Exarby gård. De sista arrendatorerna flyttade från Exarby ca 1795 men sågen/kvarnen fanns kvar till mitten av 1800-talet. I varje fall husen som finns inritade på skifteskartan från 1841/42.

Hertsby torp = Troligen Hersbyön

Kohlmilstaden vid Hersby/Hersbyö = Oklart var den låg. Det finns rester efter en kolarkoja i skogen bort mot Exermans men det ska också ha kolats i området norr om Lillsjön.

Ahlmora Siön = Nuvarande sjön Snävingen vid Allemora?

Demmingen = Nuvarande sjön Däningen

Bärby = Nuvarande Bergby

Lundby = ?

Laggbacken, torp = Largbacken vid Largens östra strand

Bergsiö, torp = ?

"24 läster kohl" skulle Hertsbybonden leverera till Mälby. 1 läster kol = ca 20 hl = 2000 liter. Bonden skulle alltså leverera träkol till en volym av 24 * 2000 liter = 48.000 liter.

Exarby - Tuna , baron Fleetwood

Skrattby - Tuna , baron Fleetwood

Hertsby - Mälby

Pankby - Tuna , baron Fleetwood

Gunbyn - Tuna , baron Fleetwood

Nybyn - Tuna , baron Fleetwood

Starby - Tuna , baron Fleetwood